

Umar G'OIYIMOV,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

E-mail: umarjon199112@gmail.com

Shahrisabz davlat pedagogika instituti professori Zokir RAXIMOV taqrizi asosida

REFLEKSIV QOBILIYAT - PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JARAYONDA BO'LAJAK PEDAGOGNING KASBIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya

G'oyimov Umar Eshmurodovichning "Refleksiv qobiliyat - pedagogik-psixologik jarayonda bo'lajak pedagogning kasbiy qobiliyatini rivojlantirish asosi sifatida" mavzusidagi ilmiy maqolasida refleksiv qobiliyat tushunchasi batafsil yoritib berilgan bo'lib, unda refleksiv qobiliyat bugungi kunda ertangi yangiliklar yaratuvchi yoshlarni yetishtirib berishda nihoyatda muhim ekanligi xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Refleksiya, qobiliyat, tasavvur, o'qituvchi, mahorat, rivojlanish, tashkiliy, psixologik, pedagog, qobiliyat turi, fikrlash, ortga qaytish.

РЕФЛЕКСИВНАЯ СПОСОБНОСТЬ - КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В научной статье Гоимова Умара Эшмуродовича на тему «Рефлексивная способность – как основа развития профессиональных способностей будущего педагога в педагогико-психологическом процессе» подробно раскрыто понятие рефлексивной способности, в какой рефлексивная способность чрезвычайно важна при обучении молодых людей, создающих инновации завтрашнего дня, отмечается, что она важна.

Ключевые слова: Рефлексия, способности, воображение, педагог, умение, развитие, организационное, психологическое, педагогическое, тип способностей, мышление, отдача.

REFLECTIVE ABILITY - AS A BASIS FOR DEVELOPING PROFESSIONAL SKILLS OF THE FUTURE TEACHER IN THE PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL PROCESS

Annotation

In the scientific article of Umar Eshmurodovich Goyimov on the topic "Reflexive ability - as a basis for the development of the professional ability of the future pedagog in the pedagogical-psychological process", the concept of reflexive ability is explained in detail, in which reflexive ability is extremely important in training young people who create tomorrow's innovations. it is mentioned that it is important.

Key words: Reflection, ability, imagination, teacher, skill, development, organizational, psychological, pedagogic, type of ability, thinking, return.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-son "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "Talaba-yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash, ta'lim va tarbiya uyg'unligini amalda ta'minlash uchun fanlarning har bir mavzusidagi tarbiyaviy maqsaddan unumli foydalanilishini ta'minlash" kabi muhim vazifalar keltirib o'tildi.

Hozirgi kunda ilm-fanning rivojlanishi shiddat bilan kechayotgan bir paytda, o'quvchilarda yangiliklar yarata olish ko'nikmasini shakllantirish uchun avvalo o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga tushuntira olish, yetkaza olish qobiliyatiga bog'liq. Bu esa o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarda shakllanishi kerak bo'lgan refleksiv qobiliyatni shakllantirishni taqozo etadi. Demak, o'qituvchiga nisbatan qo'llaniladigan – refleksiv qobiliyat atamasi hech qachon yoqolmaydi, balki tobora rivojlanib, boyib va zamon talablariga mos bo'lib boraveradi.

Insonning o'z faoliyati va "hayot sohibi" sifatida o'ziga nisbatan ongli munosabati refleksiya orqali takomillashtiriladi, chunki aynan refleksiya anglab yetiladigan voqelikka nisbatan o'z munosabatini o'zi rivojlantiradi. Olimlar B.Z.Vulfov va V.D.Ivanov insonning ichki nazoratning roliga katta e'tibor beradi: "o'zini tahlil qilish, kasbni va u bilan yashash usullarini ongli ravishda tanlash", bu yerda refleksiya "o'z o'rniga munosib bo'lishning faol omili"dir, chunki u raqobatbardoshlikning erkinlik, moslashuvchanlik, belgilangan maqsadlarga erishishda qat'iylik kabi muhim sifatlarini rag'batlantiradi.

Avvalo, "refleksiv qobiliyat" tushunchasini aniqlashtirish uchun uning tarkibiy asosi hisoblangan "refleksiv" va "qobiliyat" atamalariga aniqlik kiritish lozim.

Refleksiya muammosi turli olimlar tomonidan turlicha ilgari surilgan va uning rivojlanishida sifat o'zgarishlari yuz bergan. "Refleksiya" atamasidan fanning ko'plab sohalari foydalaniladi, bu esa ushbu atama ko'p ma'noga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

Refleksiya (lot.reflexio – ortga qaytish, aks etish). 1. Kishining o'z xatti-harakatlari va ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida bir shakli; 2) fikrlash, o'z-o'zini nazorat qilish; 3) o'zining shaxsiy harakatlari va ularning qonun qoidalarini fikrlashga yo'naltirilgan inson faoliyatining nazariy shakli; 4) o'z ruhiy holati haqida o'ylash, xayol surish, fikr yurgizish, uni tahlil qilishga moyillikni anglatadi.

Refleksiv vazifa bu: muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklar tahlili; o'z faoliyati va kasbiy jihatdan kamol topishdagi korreksion yo'nalishni aniqlash.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'plab pedagogik tadqiqotlarda refleksiyani fikrlash, o'z-o'zini kuzatish, insonning o'z e'tiqodlari va qadriyatli munosabatlarini yangicha tushunish, baholash va asoslash uchun o'z tajribasini o'ylab ko'rish, "xulosa, umumlashma, taqqoslash va baholash layoqati; o'z harakatlarning keltirib chiqarayotgan asoslarga murojaat qilish, yangi vazifani bajarish sharoitida avval foydalanilgan vosita va usullarning yetarli emasligini aniqlash hamda yangi bilimlarni izlashda muvaffaqiyatli harakatlanish imkonini bermaydigan mavjud bilim va ko'nikmalar doirasidan chetga chiqish qobiliyati ekanligi ko'rsatilgan.

Psixologik tadqiqotlarda ko'pincha refleksiya insonning tug'ma qobiliyati deya keltiriladi, u bilimlar, insonning o'z ichki dunyosi va shaxslararo munosabatlardagi o'rni, shuningdek, bilish va o'zgartirish kiritishga asoslangan faoliyat shakllari va usullariga murojaat qilishda namoyon bo'ladi. B.Xodjajevning ta'riflashicha individning o'z ichki dunyosiga, fikrlash tajribasiga, kechinmalar va faoliyatiga, boshqacha qilib aytganda, u ko'rgan, eshitgan, o'qigan, o'ylagan, his qilgan barcha narsalarga murojaat qilishi, qanday qilib, nima sababdan, nima uchun u bunday qaraydi, harakat qiladi, fikrlaydi, his qiladi kabi savollarga javob topishga undaydi.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish natijasida ushbu pedagogik hodisaning yagona aniq ta'rifi mavjud emas, degan xulosa qilish mumkin. Refleksiv pozitsiyaning mavjud ta'riflari ilmiy tadqiqotlarning mohiyatidan kelib chiqqan holda tavsiflangan.

V.V.Davidov refleksiv pozitsiyani sub'ektning fikrlash darajasi bilan bog'lab izohlaydi va u individual ongni mustaqil bilish faoliyatida vositalariga yo'naltirish; boshqa insonning ichki dunyosi va uning harakatlarining sabablari haqida tasavvurni shakllantirish; vaziyatni tushunish qobiliyatini o'z ichiga olishini ta'kidlab o'tgan.

Ilmiy adabiyotlarni o'rganishdan shunday natijaga kelinadiki, ko'plab olimlar shaxsning qobiliyati, tayyorgarligi, malakasi, fikrlash darajasi, samarali pedagogik jarayonni tashkil etish usuli va refleksiv jarayonlarni faollashtiradigan vaziyat sifatida refleksiv pozitsiyani shakllantirish zarurligini ta'kidlab o'tishadi. Refleksiv pozitsiya tushunchasining izohlari, albatta ko'rib chiqilayotgan hodisaning muhim xususiyatlarini aks ettiradi.

Qobiliyat – odam psixikasining eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, bu xususiyatlarni xaddan tashqari keng to'ldirish imkoni qandaydir bir qobiliyatning nisbiy zaifligi, hattoki shunday bu qobiliyat bilan hammasidan ko'ra bir-biri bilan chambarchas bog'liq faoliyatning muvaffaqiyatli bajarish imkoni aslo yo'q emas.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim – bu ilmiy mutolaalar natijasidir, qobiliyat esa insonning psixologik va fiziologik tuzilishiga xos bo'lgan xususiyatdir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit yaratadi, shu bilan birga, u ma'lum darajada bilim olish uchun imkoniyat yaratadi. Umumiy va maxsus bilimlarni egallash, shuningdek, kasbiy mahoratni o'zlashtirish jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivoj topib boradi.

Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malaka hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'nikmalar – o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usuli.

Malakalar – o'qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisi.

Qobiliyatlar bilim, ko'nikma va malakalarda aks etmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoyon bo'ladi. Faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida yuzaga chiqadigan farqlar qobiliyatlar to'g'risida mulohaza yuritishga asos yaratadi.

Bundan kelib chiqadigan bo'lsak, shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim ko'nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar deyiladi. Ushbu xususiyatni aniqlash uchun ba'zi bir omillarni tahlil qilish maqsadga muvofiq; a) shaxsning muayyan sifatleri yig'indisi belgilangan vaqt oralig'ida egallagan faoliyati talablariga javob bersa-unda mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyati mavjuddir; b) inson shunday holatlarda faoliyat talabiga javob bera olmasa-psixologik sifatlar, ya'ni qobiliyatlar mavjud emasdir (juda zaifdir). Lekin xususiyatli shaxs ko'nikma va malakalarni egallay olmaydi, degan ma'no anglatmaydi, biroq ularni egallash vaqti cho'zilib uzoqlashib ketadi, xolos.

Biz qobiliyatni shaxsni tabiiy imkoniyatlari deb tushunishimiz mumkin emas, chunki qobiliyatni biz "har bir insonning o'ziga xos psixologik xususiyatlari" deb aniqlashtirdik, shuning uchun bu har qanday shaxsda mavjud bo'lgan tabiiy xususiyat deb xulosa chiqarish aslo mumkin emas. Tabiiy bo'lib faqat anatomo-fiziologik xususiyatlar, ya'ni qobiliyatning rivoji asosida yotgan iste'dod bo'lishi mumkin, qobiliyatning o'zi ham doimiy rivojlanish natijasida yuzaga chiqadi.

Ta'kidlash lozimki, qobiliyat o'zining mavjudligi bilan dinamik tushunchadir. Qobiliyat faqat harakatda, faqat rivojlanishda yuzaga chiqadi. Psixologik jihatdan qobiliyat haqida, o'zining rivojlanishdan oldin mavjud bo'lganligidek hamda qobiliyat o'zining to'la rivojiga yetib, o'zining rivojlanishi to'xtashi haqida so'zlash aslo mumkin emas. Chunki qobiliyat doimiy rivojlanishda bo'lishi kerak.

Qobiliyatning rivojlanishi, umuman har qanday rivojlanish ham bir tekisda bo'lmaydi: uning harakat kuchi ziddiyatlikning kurashidir, shuning uchun rivojlanishning turli bosqichida qobiliyat va qiziqishlar o'rtasida ziddiyatlar bo'lishi mumkin. Lekin bo'lishi mumkin bo'lgan bunday ziddiyatlarni tan olish, qiziqishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi qobiliyatdan mustaqil yoki aksincha, qobiliyat – qiziqishlardan paydo bo'lib qolmaydi.

Tahlil va natijalar. Qobiliyatlar sifatida ro'yobga chiqadigan psixik xislatlar majmuasining tuzilishi yaqqol va alohida faoliyat talabi bilan belgilanganligi tufayli har qaysi turdagi faoliyatlar uchun o'ziga xos tarzda qo'yilishi turgan gap. Buning uchun ayrim misollarni tahlil qilib o'tamiz:

1) matematik qobiliyat: matematik materiallarni umumlashtirish, mulohaza yuritish jarayonini qisqartirish, matematik ish - amallarni kamaytirish, masalani idrok qilish bilan natijasi o'rtasida aloqa o'rnatish, to'g'ri va teskari fikr yuritishdan o'tishlik, masala yechishda fikr yuritishning ephilligi kabilari;

2) adabiy qobiliyat; nafosat hislarining yuksak taraqqiyot darajasi, xotirada yorqin ko'rgazmali obrazlarning jonligi, «til zehni», behisob xayolot, ruhiyatga qiziquvchanlik, o'zi ifodalashga intiluvchanlik va boshqalar. Ajratib ko'rsatilgan qobiliyatlar tarkibidan ko'rinib turibdiki, matematik va adabiy qobiliyatlar o'zaro bir-biriga o'xshamagan talablari bilan tafovutga egadir. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, pedagogik, musiqaviy, texnik, konstruktorlik, tibbiy qobiliyatlar va shunga o'xshash qobiliyatlar tuzilishi maxsus xususiyatga ega bo'lib, kasbiy ahamiyat kasb etishi mumkin[8].

Mazkur ta'riflardan kelib chiqib aytish mumkinki, barcha holatlarda ham mualliflarning bu boradagi mulohazalarini ijobiy yoki salbiy toifaga kiritish mumkin emas, zero – pedagogik qobiliyat tushunchasiga nisbatan berilgan ta'riflar o'z davriga monand darajada ifodalangan. Ta'kidlash lozimki, ko'pgina tadqiqotchilar pedagogik qobiliyat deganda pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beruvchi shaxs xususiyatlarini umumiy majmuini tushunadilar [11].

Hozirgi zamon pedagogik va psixologik fanlarida "pedagogik qobiliyat" tushunchasiga turlicha izoh berilgan. Jumladan, pedagogik ensiklopediyada ta'rif quyidagicha izohlangan: o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, yondash fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis. Ushbu ta'rifning mohiyatidan kelib chiqib o'qituvchining pedagogik qobiliyati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

1. Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatning yuksak ko'rsatkichi.
2. O'z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi.
3. Pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi.

4. O'quv-tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Ushbu mas'uliyatli vazifalar o'qituvchidan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, o'qituvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi. Buning uchun doimo o'qituvchilarning kasbiy qobiliyatini rivojlantirish, ko'nikma va malakalarini oshirib borish, ularga har tomonlama g'amxo'rlik qilish, zarur shart-sharoitlar yaratish, kerakli moddiy va ilmiy-metodik hamda texnik yordam ko'rsatish, o'qituvchilarning ijodiy tashabbuskorligini muntazam oshirib borishga ko'maklashish lozim.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan aniq bo'ladiki refleksiv qobiliyat bu o'qituvchining o'z-o'ziga baho berish qobiliyati, ya'ni oldin o'tib ketilgan narsa yoki jarayonga qatishi va udagi kamchiliklarni tuzatish, hamda yutuqlarni aniqlay olish qobiliyatidir. Deylik o'qituvchi darsdan chiqqandan so'ng o'zi o'tgan darsini tahlil qiladi, ya'ni ortga qaytadi. Bunda u darsdagi yutuq va kamchiliklarni aniqlay boshlaydi. Masalan, bugun darsda 30 ta boladan 22 tasi darsga diqqat bilan quloq soldi, ammo qolgan 8 ta bolada bu holat kuzatilmadi. Shu jarayonda o'qituvchi o'ziga-o'zi savol beradi. Nima qilganimda o'quvchilarning diqqat e'tibori mendan ketmasdi? Nima qilganimda o'sh 8 ta bolani ham mavzuni o'ylashga qarata olardim? Bu yerda qanday xatoga yo'l qo'ydim? Mavzuni boshqacha usulda tushuntirganimda o'quvchilarning hammasini diqqat e'tibori qochmasdi? Mavzuni eshitishni ham xohlamagan Azimjonga darsda turg'izib gapirishim kerak edimi yoki darsdan keyin alohida gaplashishim kerakmidi? Darsni qanday tushuntirganimda dars hamma uchun bundanda qiziqarli bo'lardi? Kabi savollar o'qituvchini o'z-o'zini nazorat qilishiga va ortga nazar solib o'z darsini tahlil qilishga undaydi. Bu esa refleksiv qobiliyatni rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-sonli Qarori. www.lex.uz
2. Вулфов Б.З. Иванов В.Д. Основы педагогики: учебное пособие. – М.: УРАО, 1999. – С. 438-439.
3. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Академия, 1998. – 510 с. – С.132.
4. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1997. – 136 с.
5. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1997. – 136 с.
6. Слободнюк Е.Г. Профессионально-ценностные ориентации как фактор становления личности будущего учителя: дис. ... канд. пед. наук. – Магнитогорск, 2000. – 192 с.
7. Ходжаев В.Х. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish: Ped.f.d. ...diss. – Toshkent, 2016. – 314 b.
8. Давлетшин М.Г. Қобилият ва унинг диагностикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – 134 б.
9. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.
10. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. //Учебное пособие для студентов педвузов, учителей и слушателей ФПК. – М.: Межд. пед. академия, 1995. –189 с.
11. Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя. – М.: Высшая школа. –1988. –168 с.